

Izvirni znanstveni članek (1.01)

BV 73 (2013) 3, 407—414

UDK: 159.97:179.7

Besedilo prejeto: 01/2013; sprejeto: 08/2013

Erika Prijatelj

Samomorilnost in genocidnost z vidika identitet in narcisizma

Povzetek: Ljudje pripadamo različnim skupinam in vsaka od njih lahko daje posamezniku potencialno pomembno identiteto. Vsak človek je poklican, da izbere zanj pomembne identitete in da presodi relativno pomembnost drugih identitet. Ker ga oblikujejo tudi posamezne identitete njegovega jaza, je pomembno, da zaradi morebitnega konflikta med prioritetami in zahtevami različnih identitet ne nastopi povzdigovanje ene identitete nad drugimi, saj to lahko hrani narcisizem in sproža nasilje v odnosu do sebe in do drugih. Ker živimo v dobi pretiravanja in vzpona narcisizma v naši kulturi, članek posveča pozornost različnim oblikam patološkega narcisizma in njegovega destruktivnega nastopa, hkrati pa odpira upanje glede spodbujanja zdrave moralne imaginacije in nove vizije za človeško skupnost.

Ključne besede: samomorilnost, genocidnost, patološki narcisizem, destruktivizem, človekove identitete, izvrševalna identiteta, moralna domišljija

Abstract: **Suicide and Genocide from the Perspective of Identity and Narcissism**

People belong to different groups and any group can give a person a potentially important identity. It is incumbent upon every individual to choose identities that are appropriate for him or her and to evaluate the relative importance of other identities. Since one is shaped by the various identities of his personal self and since the demands and priorities of different identities can come into conflict, it is necessary to ensure that one identity does not dominate over the others because this may nurture narcissism and provoke violence against oneself and others. Given that we live in an age of excess and rising narcissism in our culture, the paper focuses on various forms of pathological narcissism and its destructive expressions, and sees hopeful prospects in the development of a healthy moral imagination and of a new vision for humanity.

Key words: Suicide, genocide, pathological narcissism, destructive behavior, human identities, executive identity, moral imagination

1. Identitete in nasilje

DA življenju med drugim pomeni NE nasilju v vseh oblikah. V sodobnem kompleksnem in multidimenzionalnem svetu DA življenju v številnih ljudeh povzroča zmedo in konflikte. Ljudje smo pogosto nasilni do drugih in do sebe, ker se ne zavedamo svoje prave identitete in/ali ker ne poznamo identitete drugih, zato sebe in druge stereotipiziramo in dajemo v predalčke. Popredalčkano življenje je na videz resda bolj obvladljivo, a hkrati tudi bolj nasilno in nevarno, saj je sektaško in ekstremistično. Nasilnost je lahko pasivna ali aktivna, lahko se izraža navznoter, navzven ali obojestransko.

Odgovor na vprašanje, kdo v resnici smo, globoko zaznamuje naš odnos s seboj in z drugimi. Dejansko je v tem odgovoru zapis našega odnosa do življenja in do smrti. Oscar Wilde (2007, 39) je konec 19. stoletja izjavil, kako za večino ljudi velja, da so v resnici »drugi ljudje«. Poistovetili so se z nekom drugim, njihovo mišljenje je mnenje drugih, pogosto tudi čutenje, živijo v posnemanju svojih vzornikov, idolov ali gospodarjev, medtem ko s svojimi resničnimi hrepenenji in potrebami, z izvirnostjo in z ranami ostajajo kot neodkrit planet sebi in drugim. V dobi odraslosti in s tem polne odgovornosti je življenje z lažno identiteto dejansko psihični in duhovni samomor.

Ljudje, s katerimi se identificiramo, imajo na nas izredno močan vpliv: z njim med drugim zlahka prenašajo na nas tudi mržnjo in sovražna čustva. Brez jasne, osebno izoblikovane identitete ne moremo prepoznati smrtonosnosti te vrste čutenj in vibracij in se jim zato ne upremo. Množične zglede tega smo lahko videli v nekdanji Jugoslaviji, Ruandi, Izraelu, Palestini, Iraku, Sudanu, Siriji in na drugih koncih sveta. Ta fenomen je navzoč tudi v našem narodu in v Cerkvi. Identifikacija s skupino, ki podleže hujskanju, se pri ljudeh s »sposojeno« identiteto širi s hitrostjo ognja in se spreminja v močno orožje za surovost in za izvajanje genocida nad drugimi.

Identiteta lahko torej tudi ubija. S tem mislimo na močan, ekskluziven čut pripadnosti neki določeni skupini s prepričanjem, da so drugi zelo drugačni, v zmoti ali celo tuji, sovražni in ogrožajoči. Tako nismo več kristjani, ampak katoličani in protestanti, Prenova v Duhu in navadni župljani, Opus Dei in njegovi nasprotniki. »Videti je, da se kultivirano nasilje, povezano z identitetnimi spori, vztrajno širi vsepovsod po svetu« (Sen 2006, 3), na rasni, etnični, verski ravni in na ravni drugih selektivnih lojalnosti, ki s pretiravanjem vodijo v nasilje do drugih skupin.

Preveč preprosto je tudi reči, da smo vsi ljudje več ali manj enaki. Enobarvno dojemanje sveta in gledanje nanj kot na zbirko religij in kultur ali civilizacij in kultur spregleda izjemno pluralnost in bogastvo človeških identitet, ki temeljijo na različnih vrednotah: na morali, spolu, etnični pripadnosti, komunikaciji, izobrazbi, jeziku, politiki, osebni in družbeni zgodovini, duhovnosti, znanosti, ekonomiji itd. in na svojevrstni povezanosti med posameznimi vidiki. Prizadevanje za mir, denimo, lahko povezuje ljudi, katerih izhodišče je Kristusov zgled, prav tako newagevska glasba ali politična multikulturalnost, verski fundamentalizem ali boj proti globalnemu terorizmu, zgodovinski postkolonializem ali kaj drugega.

Hitro in površno klasificiranje ljudi je samo po sebi nasilno, ker se ljudje prepoznamo kot člani različnih skupin, hkrati pa vsem tem skupinam tudi pripadamo. To je lahko primarna družina, državljanstvo, religija, geografski izvor, jezik, narečje, stan, starost, poklic, zaposlitev, ljubezen do neke določene zvrsti umetnosti, to so lahko prehranske in rekreacijske navade in še mnogo drugega. Vsaka od teh skupin nas značilno oblikuje in omogoča razvoj specifičnega vidika osebne identitete, zato ne sodimo samo v en »predal«. Misliti, da ima človek samo eno identiteto, je iluzija, pretirano osredotočanje zgolj na en vidik posameznikove identitete pa zavajajoče in razdiralno, če tako gledamo nase ali na druge. Razdiralno je tudi takrat, kadar govorimo o pretiranem povzdigovanju ene identitete nad preostalimi. Zelo pogosto je to izraz narcisoidnosti in z njo povezane agresivnosti.

2. Oblike narcisizma

Živimo v »dobi neusmiljenega vzpona narcisizma v naši kulturi« (Twenge in Campbell 2009, 26). To je fenomen zahodnega sveta, ki se izraža tako v vzgoji otrok, ko jim dovoljujemo, da delajo in dobijo, kar hočejo, kakor pri odraslih, pre zaposlenih z individualnim samouresničevanjem in s pristajanjem na slog življenja, ki vodi proč od skupnosti. V povezavi s človekovimi identitetami je treba razlikovati med zdravim narcisizmom in moteno narcistično osebnostjo. V resnici se danes vse bolj krepi drugo. Človek z zdravim narcisizmom je zmožen »samospoštovanja, realistične samoocelitve, kvalitetnega dela in pristne ljubezni« (Sperry 2011, 174), medtem ko je evalvacija, ki jo naredi patološki narcis, arogantna in se izraža kot superiornost nad drugimi. Vsem nezdravim oblikam narcisizma sta skupna nesprejemanje sebe in kot posledica tega nepristna identiteta.

Patološki narcisizem ima več oblik. Lahko je očiten, prikrit ali malignen. Klasični narcisizem je odkriti narcisizem in ga imenujemo tudi ekshibicionizem. Človek meni, da je boljši od drugih, nenehno išče pozornost, ni zmožen čustveno toplih in ljubečih odnosov, pretirano skrbi za svoj status, oblast in lastnino in je nagnjen k izraziti skrbi za svojo zunanost. Ima pretirano dobro mnenje o sebi, slabo pa se zaveda svojih šibkosti in potreb drugih, zato pri njem pogrešamo tudi sposobnost empatije. Ko so drugi boljši od njega na področju, za katero si prizadeva, postane potrta, depresiven, osramočen in ljubosumen. Te vrste čustva se močno stopnjujejo, ko doživi zavrnitev in nasprotovanje. Takrat zaradi negotovosti burno reagira, to pa se izraža v besu, v verbalnih žalitvah in v sovražnem vedenju. Veliko moči potroši za primerjanje sebe z drugimi in za opravičevanje svojega prizadetega samospoštovanja s kombiniranjem idealiziranja sebe in razvrednotenja drugih. Ko idealizira nekoga drugega, se sam počuti pomembnejšega zaradi povezave, ki jo ima s tem človekom; ko drugega ponižuje, se čuti močnejšega od njega. Očitni tip narcisa pozna torej tri »predalčke«: drugi ljudje se ob njem počutijo nerazumno idealizirane ali nerazumno razvrednotene ali preprosto neupoštevane.

Prikriti narcis, nasprotno, deluje zadržano in je izredno pozoren do potreb drugih. Deluje ponižno in daje vtis, da ne želi biti center pozornosti, vendar pa je »sil-

no občutljiv za kritiko, brezbriznost in podcenjevanje drugih« (Masterson 1993). Podobno kakor očitni narcis ima arogantno fantazijo, je zelo občutljiv za svoje pravice in lahko tudi izkoriščevalski. Pod stresom se postavi v obrambno držo, postane sovražen in je nagnjen k samoočitkom. Bori se z mislijo, da ni sposoben uresničiti svojih sanj, in z občutki krivde, ko se zave svojih tekmovalnih, ekshibicionističnih in agresivnih hrepenenj, to pa ga vodi v potlačitev zavedanja teh hrepenenj. Kljub prepričanju, da si zasluži priznanje za svojo enkratnost, se bojuje z dvomi in zato ne išče direktne potrditve drugih. Strah pred izpostavitvijo mu preprečuje vstopanje v intimnejše odnose; vodi ga v družbo ljudi, ob katerih se čuti manjvrednega. Ko je deležen njihove pohvale, jo razume kot neiskreno in se spopada s strahom, da ne bo kos svojim nalogam. To ga sili v dobrikanje in prilizovanje drugim, katerim dejansko zavida uspehe in do katerih globoko v sebi goji zamero in prezir. Zaradi neizpolnenih pričakovanj je njegovo razpoloženje zaznamovano s prikrito jezo, niha med razdražljivostjo in depresijo, ki se lahko razvije v maščevalnost ali potuhnjenost. Njegova pozornost do drugih zato ni znamenje empatije.

Maligni narcisizem je najbolj sovražna oblika narcisizma. Poleg značilnosti, ki jih ima očitni narcis, imamo tu še »sadistične, paranoične ter antisocialne ali psihopatske značilnosti« (Slosar 2009, 22), ki lahko dobijo genocidne razsežnosti. Narcisi te vrste delujejo navzven kot samozadostni in uspešni ljudje, medtem ko se sami doživljajo kot krhki, ranljivi, ko so deležni sramotitev, in kot pretirano občutljivi za kritiko. Neuspeh v prizadevanjih povzroča v njih občutke praznine, razdraženosti, maščevalnosti, sumničenja in sadistične agresivnosti. Ko niso angažirani v svojih narcističnih podvigih, so hladni, neempatični, izkoriščevalski in ravnodušni do potreb in čutenja drugih.

V današnjem času, ki je izrazito naklonjen individualizmu in najrazličnejšim oblikam samouresničevanja, je patološki narcisizem postal nekaj normalnega, prav tako pa tudi z njim povezano nasilje do sebe in do drugih. Ronningstamova (2011, 216) je pri tem izpostavila zanimivo ugotovitev, da je treba pri preučevanju oseb, motenih zaradi patološkega narcisizma, videti ne samo njihovo nadutost ali težnjo po grandioznem ali željo, biti nekaj več ali nekdo, kar niso, ampak tudi ranljivost.

Vase zagledani človek se težko sooči s svojo lastno ranljivostjo in krhkostjo, ker se ob tem čuti nezavarovanega in negotovega. Kritika okolja ga prizadene nesorazmerno globoko, postavi v defenzivno ali ofenzivno držo, zato se posebej pri prikitem narcisizmu, pa tudi pri drugih dveh tipih lahko pokaže misel na samomor. Ko je človek občudovan ali vzvišen nad drugimi, ni nujno ljubljen. Za to, da srečen pripada nekemu, ni potrebna popolnost, ampak vzajemna ljubezen, ki predpostavlja sprejemanje sebe in drugega, s tem pa tudi priznanje in sprejemanje svoje lastne krhkosti in krhkosti drugega.

2.1 Narcisizem in samomorilnost

Ljudi, ki naredijo ali poskušajo narediti samomor, navadno vidimo kot depresivne in nesrečne, z izgubo veselja in zanimanja, utrujene, s slabšo koncentracijo, kot ljudi, ki se pogosto borijo z občutki obupa in krivde, ali pa kot resne du-

ševne bolnike. Ni pa nujno, da so narcisoidni ljudje nagnjeni k depresivnosti; nasprotno, lahko so zelo dejavni in učinkoviti, z močnim občutkom za resničnost. Njihova dinamika pa je zaradi patološkega povečevanja sebe s spremljajočo narcisoidno ranljivostjo in v strahu pred podrejenostjo ali ob občutkih izgube in manjvrednosti usmerjena predvsem v zaščito veličastne samopodobe.

Dinamika narcisoidnih ljudi s samomorilnimi nagnjenji ima več značilnosti. Prvič, fantazija o samomorilnosti lahko (umetno) dvigne njihovo samospoštovanje, ker podpira iluzijo moči in kontrole, kakor na primer: »Ničesar se ne bojim, niti smrti.« Drugič, samomorilno vedenje je lahko obramba pred anticipirano grožnjo in prizadetostjo v smislu: »Raje umrem, kakor da me doleti ta sramota.« Tretjič, samomorilne pobude lahko prihajajo iz človekovih agresivnih, maščevalnih in kontroliranih drž, kakor denimo: »Ali bo po mojem ali pa ne bo nič!« ali: »Ti bom že pokazal!« Četrto, prihajajo lahko iz vzvišene zmote o neuničljivosti: »Nisem kakor drugi. Meni se ne bo nič zgodilo.« Petič, lahko izražajo željo po uničenju nepopolnega, šibkega in nevzdržnega jaza. Te drže lahko nastopajo v kompleksnih kombinacijah: »Uničil bom svoje telo, da bo lahko preživela moja popolna duša,« ali pa: »Če ubijem sebe, preden se zgodi sramota, lahko ostanem popoln in imam stvari pod kontrolo.« Poleg tega lahko ideja o samomorilnosti za takšnega človeka pomeni utvaro, da se bo pasivno ponižanje obrnilo v aktivno obvladovanje položaja oziroma v zmago nad strahom, bolečino ali smrtjo (Ronningstam 2005, 159–180).

V teh petih točkah lahko odkrijemo dva temeljna tipa samomorilnosti v povezavi z narcisoidno motenostjo. Prvi je metamorfni samomor, ki temelji na fantaziji, da je samomor dejanje transformacije iz nevzdržne sedanosti v boljšo prihodnost. Te vrste samomor poznamo pri ljudeh, katerih grandioznost in krutost dobita maligne razsežnosti, odseva pa realistično zaznavanje zmedenega jaza, to je neskladnih posameznih identitet jaza, ki se spreminja. Drugi tip je eksekutivni samomor, pri katerem fantazija preide v prakso; nesprejemljivo in neznosno telo napade višji nadjaz, da osvobodi dobro od slabega.

Narcisoidni ljudje pogosto odsevajo identifikacijo s prvotno sadistično objektivizirano podobo o drugih, ki je mnogokrat ponotranjena negativna in kaznovalna zgodnja izkušnja drugih in se v praksi pokaže v vzorcih maščevalnosti in kontrole. Z vidika posameznih identitet človekovega jaza lahko pri narcisoidnih osebah vidimo, da se zaradi nestabilne samopodobe pogloblja razcep med telesno identiteto in drugimi identitetami v smislu objektivizacije telesa z neobičajnim tveganjem fizičnega, agresivnega napada s samomorilnim izidom. Samodestruktivne in samomorilne dejavnosti lahko v terapevtskih odnosih postanejo tudi sredstvo vzpostavljanja in ohranjanja moči nad terapevtom.

Ob vprašanju, ali z vidika narcisizma obstaja povezava med samomorilnostjo in genocidnostjo, spomnimo na A. Hitlerja, ki je v Evropi in po svetu povzročil milijone človeških žrtev in na koncu sodil tudi sebi. Je bil Hitler s svojimi poboji pošast? Nikakor, bil je človek, ki je med drugim trpel za močnim patološkim narcisizmom. Izvolili so ga ljudje, ki so potrebovali vplivnega voditelja, da bi uresničil njihove bolne sanje.

3. Meje in preseganje človekove izvrševalne identitete

Slavni vzroki samomorilnosti pri Slovencih so kulturnozgodovinski, vedno bolj tudi socialno-ekonomski, nanje pa vplivajo tudi splošne vrednote in navade, vzorci vzgoje in komunikacije in širši kontekst, ki pripomore k razvoju neskladnih identitet in razcepljenih osebnosti. S psihoanalitičnim besednjakom lahko Slovenca opišemo kot depresivno anankastičnega in nagnjenega k prenapeti storilnosti. V ospredju je torej njegova izvrševalna identiteta. Padec ugleda, neuspeh, zavrnitev ali nepotrditev zanj pomembne avtoritete, osebe ali institucije, izguba lastnine in podobno močno prizadenejo njegovo občutje osebne vrednosti in lahko sprožijo samomorilne težnje.

Slovenci na splošno ne znamo izražati svojih čustev in sanj, se pogovarjati, konstruktivno pogajati, sodelovati in se brez ljubosumnosti veseliti uspeha svojega sosedu ali vrstnika. Pogosto nihamo med »vse ali nič«; to je ena od značilnosti narcisoidne osebnosti. Ko zamolčane kepe v nas postanejo prevelike in pretežke, postanemo nasilni; strelovod je naše telo in/ali drugi ljudje.

Človekova izvrševalna identiteta je v sklopu vseh drugih identitet nujno potrebna. Problem nastane takrat, ko ji dovolimo, da zakraljuje nad preostalimi – nad človekovo duhovno, telesno, individualno, psihosocialno, psihoseksualno identiteto – in se vidimo in cenimo zgolj v luči produktivnosti, statusa, zunanosti. Izvrševalna identiteta odlično vstopa v logiko ekonomije in kapitalizma, ne ukvarja pa se z vprašanji smisla življenja, ljubezni, odnosov, zastonjskosti, presežnosti in spoštovanja osebe v njeni enkratnosti in sposobnosti ustvarjanja, ki ni zgolj iz koristi. Za vse to nima moralne domišljije, za katero sta potrebni najprej človekova notranja integriteta in pristna identiteta. Prav prizadevanje za integriteto in pristnost omogoča pot iz narcizma v polno in izpolnjeno življenje.

Moralna domišljija razvija sposobnost zaznavanja stvari onkraj tega, kar opazimo prvi hip. Pomembno je zavedanje sebe in drugih na globlji ravni in je, metaforično rečeno, kakor luč, ki osvetli skrivnost, skrito za človekovo izvrševalno identiteto in za vsako vidno resničnostjo. Lahko bi jo poimenovali moč videnja v samo bistvo stvari in odnosov.

Prihodnost vstopa v nas z uporabo moralne domišljije in se preoblikuje v nas, preden se zgodi. Domišljija je nujna za vsako ustvarjalno delovanje in za prihodnost človeštva. Da človek lahko ne samo eksistira, ampak zares živi v tem nalomljenem svetu, je potrebne veliko zdrave domišljije. Domišljija ima stvariteljske in umetniške poteze. V bivanje tako prihajajo nove stvari, stare pa so preoblikovane. »Z moralno domišljijo odkrivamo nove poti za videnje, slišanje, čutenje, razmišljanje, kontempliranje, bližino, pripadnost – in v tem je naša preobrazba.« (Lederach 2005, 153)

Moralna domišljija ima kvaliteto presežnosti, zato ni ujeta v ozkosti, v kulturne in strukturne omejitve in v predsodke. Zavrača tako narcisoidne kakor determinirane poglede in odgovore ter si upa tvegati in ustvarjati nove prostore in nove odnose, torej novo skupnost, novo človeško družino. Moralna domišljija prinaša

možnosti, ki si jih ni mogoče predstavljati v obstoječih okvirih. Od izolacije in narcističnih drž ali izkušnje nadvladanosti nas navdihuje za vizijo medsebojno odvisnih odnosov, ki vključuje tudi naše tekmece in sovražnike.

Ustvarjalnost je torej umetnost ustvarjanja tega, česar še ni, in dajanje življenja. Po Einsteinu nas logika pelje od A k B, medtem ko nas je moralna domišljija zmožna voditi vsepovsod. Vsepovsod pomeni brezmejno območje spoštovanja svojega lastnega življenja in vsake druge osebe, sprejemanje ranljivosti in ohranjanje poguma za tveganje, vstopiti v neznano z ljudmi, ki jih najmanj razumemo ali se jih najbolj bojimo – celo takrat, ko se najbolj bojimo prav sami sebe.

4. Sklep

Nihče ni otok, sam zase; pripadnost posameznim skupinam, ki je v marsičem odvisna od specifičnega življenjskega konteksta, je pomembna za človekovo eksistenco. DA življenju vključuje izbiro pripadnosti nekemu ali nečemu. Brez pripadnosti človek izkusi občutje trpke »brezveznosti«, zato je tedaj osmišljanje njegovega lastnega življenja in življenja drugih ljudi radikalno ogroženo. Vendar pa se človek znajde pred svojevrstnim izzivom, ko pripadnost v različnih skupinah ali skupnostih postane tekmovalna; to je znamenje, da se razvija notranji spor med posameznimi identitetami in prioritetai, ki vsaka na svoj način zahtevajo lojalnost. Človek takrat stoji pred odločitvijo, katere so bolj in katere manj pomembne, to pa je ponovno zelo odvisno tudi od konteksta njegovega življenja.

Pri tem razločevanju je vredno upoštevati dva pomembna vidika (Sen 2006, 19). Prvič, identiteta človekovega jaza ima različne posamezne identitete, zato so te vedno v množini. Pomembnost ene od identitet sama po sebi ne zmanjšuje pomembnosti drugih. Drugič, človek je pred izbiro, ki je lahko eksplicitna ali implicitna, odvisno od tega, kakšen pomen pripisuje posamezni identiteti, od njegove zvestobe do nje in hkrati od odnosa do vseh drugih njegovih identitet. Te vrste izbira namreč ne pomeni ignoriranja pripadnosti in zvestobe vsem drugim, za človeka manj pomembnim identitetam. Če pa nastopi ignoriranje, to povzroči še več napetosti v posamezniku in v družbi in kot posledica tega konflikte in nasilje. Prav tako izbira identitete ne omalovažuje, ampak potrjuje, da imamo ljudje mnogo skupnih identitet in da življenje ni črno-belo.

Zgled svobodne in jasne, čeprav zahtevne izbire je, denimo, Mahatma Gandhi: dal je prednost identifikaciji z Indijci, ki so si prizadevali za neodvisnost od britanskih pravil, pred svojo identiteto kvalificiranega advokata, ki si prizadeva za uresničevanje angleške zakonite pravičnosti. Drugi zgled je Edward Forster (1951, 42), ki je rekel: »Če bi moral izbrati med izdajo svojega okrožja in izdajo svojega prijatelja, upam, da bom imel pogum izdati okrožje.« Takšna izbira je možna samo v svobodni refleksiji, ki je zmožna določiti naše prioritete. Nasprotnje tega je iluzija identitete, kakor smo videli pri patološkem narcizizmu, ki nas onesposobi za kompleksno razločevanje v multidimenzionalni resničnosti in za prevzemanje odgovornosti za svo-

je odločitve. »Izbire vključujejo žrtvovanje različic v primerih dilem in resnično moralno tehtanje položaja« (Taylor 2007, 479) z veliko moralne domišljije.

V sedanjem svetu se je treba ukvarjati ne samo s problemi ekonomije in politike globalizacije, ampak predvsem z vprašanji vrednot, etike in občutka pripadnosti, ki oblikujejo naše pojmovanje širšega sveta. Narcisoidna vizija dejansko ni vizija, ampak utvara. Narcisoidni posamezniki in narcisoidne skupine ljudi podpirajo vizijo osamljenih jezdecev, ki skrbijo za svoje lastno dobro, to pa dolgoročno ne pripomore k celostnemu razumevanju in oblikovanju človeške identitete, zmožne presejanja trpeče preteklosti in negotove sedanjosti. Globlje ko je v svetu občutje ogroženosti in več ko je narcisoidnih motivov, večja je nevarnost, da se bodo zgodili novi genocidi. Svet danes nujno potrebuje zdravo moralno domišljijo, s katero si je mogoče predstavljati drugačen, vendar dosegljiv svet: v njem bomo prepoznali veliko skupnih identitet, se spoštovali v medsebojni drugačnosti, na novo opredelili uspeh in postajali resnično solidarni drug z drugim.

Reference

- Foster, Edward M.** 1951. *Two Cheers for Democracy*. London: Arnold.
- Lederach, John Paul.** 2005. *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*. Oxford: Oxford University Press.
- Masterson, James F.** 1993. *The Emerging Self: A Developmental Self and Object Relations Approach to the Treatment of the Closet Narcissistic Disorder of the Self*. New York: Brunner/Mazel Publishers.
- Ronningstam, Elsa F.** 2011. Narcissistic personality disorder in DSM-V – in support of retaining a significant diagnosis. *Journal of Personality Disorders* 25, št. 2:248–259.
- . 2005. *Identifying and Understanding the Narcissistic Personality*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen, Amartya.** 2006. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: W.W. Norton.
- Slosar, Jay R.** 2009. *The Culture of Excess*. Santa Barbara, CA: Praeger.
- Sperry, Len and Sperry, Jon.** 2011. Healthy Narcissism and Narcissistic Personality Disorder. *Human Development* 32, št. 4:5–16.
- Taylor, Charles.** 2007. *A Secular Age*. Cambridge, MA: Belknap/Harvard University Press.
- Twenge, Jean W., in Campbell, K.** 2009. *The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement*. New York: Free Press, a division of Simon & Schuster.
- Wilde, Oscar.** 2007. *De Profundis*. New York: Book Jungle Publisher.